

Τι είναι ο λαϊκισμός;

The Books' Journal, 1/6/2017

Τι κοινό έχουν ο Ντόναλντ Τραμπ, η Μαρίν Λεπέν, και ο Ούγκο Τσάβες; Σύμφωνα με το νέο βιβλίο του Γιαν-Βέρνερ Μύλερ, *Τι είναι ο λαϊκισμός;*, είναι και οι τρεις λαϊκιστές. Ο λαϊκισμός, για τον Μύλερ, είναι αντιπλουραλιστικός αντιελιτισμός. Τι σημαίνει αυτό; Σχεδόν κάθε πολιτικό κίνημα εναντιώνεται σε κάποια μορφή ελίτ. Άρα αυτή η εναντίωση δεν είναι ικανή να συλλάβει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του λαϊκισμού. Σύμφωνα με τον Μύλερ, η ικανή συνθήκη αφορά την προδιάθεση του λαϊκιστή να σκιαγραφεί τα όρια της δημοκρατίας με γνώμονα τα συμφέροντα ενός 'αυθεντικού λαού', τον οποίο ο λαϊκιστής αποκλειστικά εκπροσωπεί. Εδώ θα σταθώ σε τρία σημεία. Πρώτον, στη θεωρία του Μύλερ. Δεύτερον, στα πλεονεκτήματά της έναντι άλλων αντιλήψεων του λαϊκισμού. Τρίτον, στις εξηγητικές φιλοδοξίες της θεωρίας στην ελληνική περίπτωση. Μια θεωρία είναι χρήσιμη μόνο αν προσφέρει ενοποιημένες εξηγήσεις ενός φαινομένου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, πρέπει να εξηγεί τα χαρακτηριστικά ολόκληρου του φάσματος του λαϊκισμού, από τον Τραμπ και τη Λεπέν, μέχρι τον Καμμένο και τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Η θεωρία του Μύλερ

Το *Τι είναι ο λαϊκισμός;* αναπτύσσει μια πρωτότυπη και ευσύνοπτη θεωρία του λαϊκισμού. Σύμφωνα με τον Μύλερ, ο λαϊκισμός είναι συνυφασμένος με την άνοδο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. 'δεν είναι τίποτε άλλο από τη σκιά της' (Μύλερ 2017, 42). Στον πυρήνα του λαϊκισμού βρίσκεται η πεποίθηση ότι ο λαός είναι ένα ενικό πολιτικό υποκείμενο, μια μονολιθική ενοποιημένη μάζα που μπορεί να έχει έναν και μόνο έναν αντιπρόσωπο. Από αυτή τη πεποίθηση για τον 'αυθεντικό λαό'—τους 'πραγματικούς ανθρώπους', όπως είχε αποκαλέσει τους ψηφοφόρους του αγγλικού UKIP ο Νάιτζελ

Φαράτζ–προκύπτει μια ‘ηθικολογική μορφή αντιπλουραλισμού’ (42). Εδώ ο Μύλερ αντλεί υλικό από τη μεσαιωνική πολιτική θεωρία για να δώσει μια διαφωτιστική αναλογία. Στην πολιτική θεωρία του ύστερου Μεσαίωνα, ο απόλυτος μονάρχης έχει δύο σώματα: ένα φυσικό σώμα και ένα πολιτικό σώμα, ή *corpus mysticum*. Το πρώτο είναι θνητό και συγκροτεί την φυσική υπόσταση του μονάρχη. Το δεύτερο είναι ένα αθάνατο συλλογικό υποκείμενο που συγκροτεί το κράτος και τη δημόσια βούληση. Ο λαϊκιστής, σύμφωνα με τον Μύλερ, πιστεύει ότι υπάρχει ένας ‘πραγματικός λαός’, δηλαδή ένα κοσμικό *corpus mysticum*, το οποίο χρειάζεται υπεράσπιση από εξωτερικές απειλές και εχθρούς–φιλελεύθερους, σοσιαλιστές, μετανάστες, πρόσφυγες, κλπ. Ο λαϊκισμός αναγκαία δημιουργεί εχθρούς, τους οποίους αποκλείει αυθαίρετα.

Μια ενδιαφέρουσα συνέπεια της θεωρία του Μύλερ είναι πως ο λαϊκιστής δεν ενδιαφέρεται για τη δημοκρατία. Αυτό που τον ενδιαφέρει να δημιουργήσει μια *αδιαμεσολάβητη* σχέση με το ‘πνεύμα’ του αυθεντικού λαού, με τον ‘πραγματικό Αμερικάνο’ στην περίπτωση του Τραμπ, με τον ‘πραγματικό Άγγλο’ στην περίπτωση του Φαράτζ, κλπ. Ο φασισμός είναι η πιο ακραία έκφραση αυτού του φαινομένου: η ολοκληρωτική ενσωμάτωση της κοινωνίας στο κράτος πραγματώνει μια αφηρημένη αντίληψη του ‘πνεύματος του λαού’, το οποίο εκφράζεται αποκλειστικά στη βούληση του ‘μεγάλου ηγέτη’. Φυσικά δεν είναι όλοι οι λαϊκιστές φασίστες. Ωστόσο, σύμφωνα με τον ορισμό του Μύλερ, όλοι οι φασίστες είναι λαϊκιστές.

Ο Μύλερ πιστεύει ότι η πρόσφατη πολιτική εμπειρία μας δίνει πολλά παραδείγματα αντιπλουραλιστικού αντιελιτισμού. Αν οι πολιτικοί που σκιαγραφεί ο Μύλερ είναι λαϊκιστές, και αν είναι *μόνο* αυτοί λαϊκιστές, τότε η θεωρία του έχει αξιώσεις ορθότητας. Κεντρικά σημεία αναφοράς, για τον Μύλερ, είναι ο Βίκτωρ Ορμπάν, πρωθυπουργός της Ουγγαρίας, ο Χέερτ Βίλντερς, πρόεδρος του ολλανδικού κόμματος της Ελευθερίας, η Μαρίν Λεπέν και ο Ούγκο Τσάβες (62-71). Οι τρεις πρώτοι έχουν μιλήσει ανοιχτά υπέρ του πολιτικού αποκλεισμού μεταναστών,

προσφύγων, φιλελευθέρων, κλπ. Ο Μύλερ υποστηρίζει ότι ο Τσάβες ανήκει στην ίδια κατηγορία, επειδή χειραγώγησε αντιφρονούντα μέσα μαζικής ενημέρωσης και περιόρισε τη θεσμική ανεξαρτησία των δικαστών. Σύμφωνα με τον Μύλερ, οι ‘τσαβίστας’ ερμηνεύουν τη λαϊκή βούληση με τρόπο που δεν αναγνωρίζει τη νομιμοποίηση οποιασδήποτε αντιπολίτευσης–αριστερής ή δεξιάς–ακριβώς όπως ο Τράμπ και ο Ορμπάν.

Το εξηγητικό περιεχόμενο της θεωρίας

Στην ελληνική βιβλιογραφία οι περισσότερες συζητήσεις για τον λαϊκισμό περιστρέφονται γύρω από κάποιες αντιλήψεις περί εθνικισμού. Ο Ανδρέας Πανταζόπουλος, για παράδειγμα, υιοθετεί την άποψη του Πιερ-Αντρέ Ταγκιέφ ότι ο λαϊκισμός μπορεί ‘να ορισθεί ως η πράξη του να παίρνει κάποιος δημόσια το μέρος του λαού κατά των ελίτ...’ (Πανταζόπουλος 2016, 8). Και επειδή αυτή η πράξη συγκροτείται με βάση ‘την ταυτοτική διαίρεση “εμείς” vs “άλλοι”’, οδηγεί στον ‘εθνικολαϊκισμό’ (Πανταζόπουλος 2016, 12). Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον Πανταζόπουλο (πρβλ. Πανταζόπουλος 2001, 54), δεν μπορούν να υπάρξουν μη-εθνικιστικές μορφές λαϊκισμού.

Ο Μύλερ φαίνεται να διαφωνεί με αυτό το συμπέρασμα. Η θεωρία του Μύλερ, δηλαδή, αφήνει ανοιχτή τη δυνατότητα μη-εθνοτικά συγκροτημένου λαϊκισμού, αφού ο ‘αυθεντικός λαός’ μπορεί να συγκροτείται με βάση μη-εθνοτικές πεποιθήσεις ή ιδιότητες. Παράδειγμα: έστω ότι οι τσαβίστας ταύτιζαν τον ‘αυθεντικό λαό’ με τους αντιιμπεριαλιστές κατοίκους της Βενεζουέλας, ανεξαρτήτως εθνικότητας. Άλλο παράδειγμα: έστω ότι οι ‘πασόκοι’ του ‘80 ταύτιζαν τον ‘αυθεντικό λαό’ με τους ‘μη-προνομιούχους’ πολέμιους του ελληνικού ‘κατεστημένου’, ανεξαρτήτως εθνικότητας. Αν αυτές είναι περιπτώσεις όπου η λαϊκή ‘αυθεντικότητα’ δεν συγκροτείται ταυτοτικά, έχουμε λαϊκιστικά αντιπαραδείγματα στη θέση του Πανταζόπουλου. Αυτή η διαφωνία, ωστόσο, είναι δευτερεύουσας σημασίας.

Το μεγάλο πλεονέκτημα της θεωρίας του Μύλερ είναι ότι συνδέει το πρόβλημα του λαϊκισμού με τη σύγχρονη δημοκρατική θεωρία. Για τον Μύλερ, η δημοκρατία ενέχει απαραίτητα συνεχή προβληματοποίηση του 'λαού' ως *πληθυντικού υποκειμένου*. Ο λαός, δηλαδή, είμαστε εμείς, όπου το 'εμείς' δεν ενέχει τους αυθαίρετους αποκλεισμούς του λαϊκιστή ή τους 'εχθρούς του λαού' του φασίστα. Η θεωρία του Μύλερ συνεπάγεται ότι δεν υπάρχει 'δημοκρατικός λαϊκισμός'. ο λαϊκισμός είναι εξ'ορισμού αντιδημοκρατικός. Κατά συνέπεια, η διάκριση ανάμεσα στον αριστερό αντικαπιταλιστή και τον λαϊκιστή συνίσταται στο ότι ο πρώτος—στις νηφάλιες στιγμές του—εναντιώνεται στις ελίτ *στο όνομα της δημοκρατίας*, ενώ ο δεύτερος εναντιώνεται στις ελίτ και ταυτόχρονα λέει πράγματα όπως: 'μια χούντα μας χρειάζεται', ή κάτι παρόμοιο. Για τον λαϊκιστή, η χούντα και η εναντίωση στις ελίτ συμβαδίζουν αρμονικά!

Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα σε δύο αξιολογικά επίπεδα που συγκροτούν τη δημοκρατία. Το πρώτο επίπεδο είναι οι εκλογές και η αρχή της πλειοψηφίας: όποιος έχει περισσότερες ψήφους κερδίζει. Σε αυτό επίπεδο, τα καθεστώτα του Ορμπάν, του Πούτιν, και του Ερντογάν μοιάζουν δημοκρατικά. Ωστόσο οι πρωτοεπίπεδες αξίες δεν επαρκούν για τη δημοκρατία. Για την ακρίβεια, αυτές οι πρωτοεπίπεδες αξίες αντλούν όλη τους την αξία από μια κλάση δευτεροεπίπεδων αξιών. Οι δευτεροεπίπεδες αξίες περιλαμβάνουν τις ατομικές ελευθερίες, την ισονομία και το κράτος δικαίου. Ο πυρήνας αυτών των αξιών είναι ότι ο καθένας μετράει για έναν και μόνο για έναν· η ισότητα, με άλλα λόγια, είναι συγκροτητική της δημοκρατίας. Από αυτό προκύπτει ότι καθεστώτα που δεν προστατεύουν τις δευτεροεπίπεδες αξίες δεν είναι δημοκρατικά. Και αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι κανείς λαϊκιστής δεν είναι δημοκράτης. Ο ισχυρισμός του Ορμπάν ότι η Ουγγαρία οικοδομεί μια 'αντιφιλελεύθερη δημοκρατία' συνιστά οξύμωρο.

Η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ

Μια θεωρία περί λαϊκισμού είναι ικανοποιητική αν και μόνο αν παράγει ενοποιημένες εξηγήσεις του φαινομένου, αν, δηλαδή, εξηγεί το ευρύ φάσμα λαϊκισμών, από τον Τράμπ και τη Λεπέν, μέχρι τον Καμμένο και τον Ανδρέα Παπανδρέου. Εδώ θα σταθώ στην εμπειρία του λαϊκισμού στην Ελλάδα.

Μια από τις καλύτερες κοινωνιολογικές μελέτες του φαινομένου του ΠΑΣΟΚ είναι το βιβλίο του Άγγελου Ελεφάντη *Στον Αστερισμό του Λαϊκισμού*. Ο Ελεφάντης δίνει έναν λειτουργικό ορισμό, σύμφωνα με τον οποίο ο λαϊκισμός είναι μια 'ιδεολογία εξουσίας των μικροαστών', η οποία οδηγεί στην 'πολιτική [τους] ενοποίηση'. (Ελεφάντης 1991, 294) Ο Ελεφάντης τονίζει την ελιτίστικη καταγωγή του λαϊκισμού (Ελεφάντης 1991, 275-6), ισχυρίζεται ότι ο σοσιαλισμός και ο λαϊκισμός είναι ασύμβατοι (Ελεφάντης 1991, 250-1), και υπογραμμίζει τη 'βουλησιαρχική έπαρση' του δεύτερου, όπως αυτή προκύπτει από την αδιαμεσολάβητη σχέση 'λαού'- 'ηγέτη' (Ελεφάντης 1991, 321). Αυτή η 'βουλησιαρχική έπαρση' εξηγεί διάφορες ατάκες του Ανδρέα Παπανδρέου, όπως το '[δ]εν υπάρχουν θεσμοί, μόνο λαός', καθώς και την πασοκική περιφρόνηση προς τις δευτεροεπίπεδες αξίες. Αυτή η στάση, με τη σειρά της, εξηγεί 'τις πρακτικές του αυταρχικού κρατισμού και τα φαινόμενα ανομίας.' (Ελεφάντης 1991, 321)

Ο ορισμός του Ελεφάντη, ως έχει, είναι υπερβολικά ευρύς: κάποιες μορφές πολιτικής ενοποίησης του μικροαστισμού δεν είναι λαϊκισμός (βλ., για παράδειγμα, το δοκίμιο του Πουλαντζά, *Φασισμός και Δικτατορία*). Νομίζω, όμως, ότι ο Ελεφάντης στην πραγματικότητα δουλεύει με μια υπόρρητα μυλεριανή αντίληψη του λαϊκισμού. Υποστηρίζει, για παράδειγμα, ότι

Η λαϊκιστική εξουσία αυτοτοποθετούμενη πάντα από την "καλή" πλευρά του μανιχαϊστικού ζεύγους νομιμοποιεί την πράξη της ως έκφραση της αυθεντικής λαϊκότητας, απ'αυτήν αντλεί τους νομιμοποιητικούς της τίτλους, ακριβώς, χάρη στην αντίθεσή της προς την "κακή" πλευρά του ζεύγους. (Ελεφάντης 1991,

Εδώ ο Ελεφάντης ουσιαστικά υιοθετεί τα δύο συστατικά του ορισμού του Μύλερ: από τη μία, ο λαϊκισμός είναι μια μορφή αντιελιτισμού (‘η “καλή” πλευρά του ζεύγους’). Από την άλλη, είναι μια μορφή αντιπλουραλισμού, αφού προϋποθέτει μονοπώλιο στην έκφραση της ‘αυθεντικής λαϊκότητας’. Αυτό το μονοπώλιο μεταφράζεται πολιτισμικά σε μια αντίληψη περί ‘αυθεντικής λαϊκής κουλτούρας’: χοντρικά: θεόφιλος, μπουζούκι, Μακρυγιάννης και Καραγκιόζης (Ελεφάντης 1991, 328). Ταυτόχρονα, οι αξιώσεις μονοπώλησης έχουν σημαντικό κόστος:

Όταν κάθε κοινωνική ομάδα θεωρείται ότι ισοδυναμεί με τον λαό ή τον υποκαθιστά, εχθρός της είναι τα πάντα... Μήπως αυτό δεν είναι το βαθύτερο νόημα του συντεχνιακού πνεύματος που έχει γίνει οικονομικός θεσμός... μιας κοινωνίας στην οποία συντρίφτηκαν όλοι οι δεσμοί... κοινωνικής αλληλεγγύης; (Ελεφάντης 1991, 329)

Στις 20 Απριλίου 1989 ο Παπανδρέου είπε το περίφημο ‘Τσοβόλα δώστα όλα’. Αυτή η φράση θεωρείται από πολλούς το απαύγασμα του λαϊκισμού. Ωστόσο αυτή η φράση, και η σημασία της, δεν είναι από μόνη της απαραίτητα λαϊκιστική–τουλάχιστον όχι για τον Μύλερ. Η δημαγωγία και η εξαπάτηση δεν είναι απαραίτητα εκφάνσεις λαϊκισμού. Αν ήταν, τότε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης θα ήταν εξίσου λαϊκιστής αν είχε πει ‘Σουφλιά κόψτα όλα’, αναφερόμενος στον προϋπολογισμό του 1991–όπως και έκανε. Το ‘Τσοβόλα δώστα όλα’ συνιστά λαϊκισμό, κατά Μύλερ, μόνο αν το πολιτικό περικείμενο έχει μια συγκεκριμένη δομή. Αν, δηλαδή, η φράση του Παπανδρέου σημαίνει: ‘Τσοβόλα δώστα όλα στα δικά μας παιδιά’, τότε συνιστά λαϊκισμό, στο βαθμό που τα ‘δικά μας παιδιά’ συγκροτούν τον ‘αυθεντικό λαό’. Το οικονομικό περιεχόμενο του παπανδρεϊσμού ήταν λαϊκιστικό στον βαθμό που πριμοδοτούσε αποκλειστικά τον ‘γνήσιο’ Έλληνα, δηλαδή τον γνήσιο πασόκο.

Τι σημαίνουν όλα αυτά για τη σημερινή πολιτική συγκυρία; Είναι, για παράδειγμα, ο ΣΥΡΙΖΑ λαϊκιστικό κόμμα; Αντίθετα με τον Πανταζόπουλο (2016), ο Μύλερ υποστηρίζει πως ο ΣΥΡΙΖΑ και το Ποδέμος δεν είναι λαϊκιστικά κόμματα:

Δεν υπάρχει λόγος να βάζουμε τον Σάντερς, τον Κόρμπυν, τον ΣΥΡΙΖΑ και το Ποδέμος στην ίδια κατηγορία με τον Τράμπ, τον Φαράτζ και τον Ερντογάν—μόνο η δεύτερη κατηγορία διατείνεται ότι εκπροσωπεί αποκλειστικά τον ένα αυθεντικό λαό. Αντίθετα, η πρώτη κατηγορία είναι απλά προσπάθεια επανεφεύρεσης της σοσιαλδημοκρατίας. (Μύλερ 2016)

Σύμφωνα με τον Μύλερ, ο ΣΥΡΙΖΑ διαφέρει από το ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του '80, καθώς και από τους τσαβίστας, ακριβώς επειδή μοιάζει να σέβεται κάποιες δευτεροεπίπεδες αξίες και να αναγνωρίζει την πολιτική νομιμοποίηση του αντιπολιτευτικού λόγου, αριστερού ή δεξιού. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι ο κυβερνητικός τους εταίρος, οι ΑΝΕΛ, έχουν παρόμοιες ιδέες. Αντίθετα με τον ΣΥΡΙΖΑ, δηλαδή, οι ΑΝΕΛ φαίνεται να είναι προγραμματικά προσκολλημένοι σε κάποια αντίληψη του 'γνήσιου Έλληνα', παρόμοια με αυτή του Τραμπ για τον Αμερικάνο, του Φαράτζ για τον Άγγλο, κ.ο.κ. Αυτό εξηγεί τη ροπή τους προς τον αντισημιτισμό, τη ξενοφοβία, τη συνομωσιολογία, καθώς και το ενιαίο μέτωπο με την Ορθοδοξία. Δυστυχώς για τους ΑΝΕΛ, οι μέρες τους στην εξουσία είναι μετρημένες. Δυστυχώς για εμάς τους υπόλοιπους, στα δεξιά των ΑΝΕΛ караδοκεί η απόλυτη έκφραση λαϊκισμού, ο φασισμός της Χρυσής Αυγής.

Βιβλιογραφία

Ελεφάντης, Α. 1991. *Στον Αστερισμό του Λαϊκισμού*. Αθήνα: Ο Πολίτης.

Μύλερ, Γ.-Β. 2016. 'Trump, Erdoğan, Farage: The attractions of populism for politicians, the dangers for democracy'. *The Guardian*.
2/9/2016.

<https://www.theguardian.com/books/2016/sep/02/trump-erdogan-farage-the-attractions-of-populism-for-politicians-the-dangers-for-democracy>

Μύλερ, Γ.-Β. 2017. *Τι είναι ο λαϊκισμός;*. μτφ. Δημήτρης Αντωνίου. Αθήνα: Πόλις.

Πανταζόπουλος, Α. 2001. *Για το λαό και το έθνος. Η στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*. Αθήνα: Πόλις.

Πανταζόπουλος, Α. 2016. *Ο Αριστερός Εθνικολαϊκισμός 2008-2013*. Αθήνα: Επίκεντρο.